

ОБРАЗ ДИТИНИ В ПІДРУЧНИКАХ МАРІЇ ГРІНЧЕНКО

У статті на основі аналізу підручників М. Грінченко охарактеризовано образ дитини в цих підручниках.

Ключові слова: *Марія Грінченко, образ дитини, читанка*

В статье на основе анализа учебников М. Гринченко охарактеризованный образ ребенка в этих учебниках.

Ключевые слова: *Мария Гринченко, образ ребенка, книга для чтения.*

The image of child characterised on the basis of analysis of M. Grinchenko's books.

Key words: *Maria Grinchenko, the image of child, „chytanka” (reader).*

Постановка проблеми. Із проголошенням незалежності України, формуванням національної системи підручникотворення змінилися методологічні підходи до створення підручників, зокрема для початкової школи. З огляду на це, доцільним є погляд у минуле, а саме звернення до підручників видатного педагога-просвітника, громадської діячки Марії Миколаївни Грінченко.

Історіографічний огляд показав, що підручники М. Грінченко привертали увагу дослідників. Деякі етапи її діяльності на ниві підручникотворення розкрито у статті сучасного вченого Н. Копиленка (Антонця) „Підручники Б. Грінченка” (1995), зокрема участь М. Грінченко у створенні підручників для початкової школи, виданні творів Бориса та Насті Грінченків і науково-популярної літератури для народу. Окремі змістові аспекти підручників педагога-просвітника висвітлено в дисертаційному дослідженні з філологічних наук Л. Неживої „Літературно-мистецькі та наукові пошуки М. Загірньої” (2001).

Мета статті — охарактеризувати образ дитини на основі аналізу підручників М. Грінченко.

Виклад основного матеріалу. Передусім коротко розглянемо історію створення підручників. До справи підручникотворення М. Грінченко залучилася завдяки своєму чоловікові – відомому педагогу-просвітнику Б. Грінченку. Розпочавши з допомоги йому в укладанні та виданні першого підручника “Граматики до науки читання і писання”, вона дедалі більше захоплювалася справою. Після виходу в світ “Граматики до науки читання і писання” подружжя Грінченків починає готувати до друку другий підручник — логічне продовження „Граматики” — „Рідне слово”, але через смерть Б. Грінченка в 1910 р. книга виходить аж у 1912 р., хоча на титульній сторінці підручника і було написано „Склали Б. та М. Грінченки”, весь тягар видання впав на М. Грінченко, проте, за словами її сучасника, відомого педагога В. Дурдуківського, “редакторка, як сама каже, дещо додала, а дещо одмінила, але, побожно ставлячись до світлої пам’яті свого чоловіка, вона вносила в книгу якнайменше змін, дбала про те, щоб зберегти читанку такою, якою її склав сам Б. Грінченко. Ось чому ми вважаємо за автора читанки Б. Грінченка. Дарма, що на обгортці стоїть: склали Б. та М. Грінченки” [3, с. 61]. Говорячи про підручники „Граматка до науки читання і писання” (1907) та „Рідне слово” (1912), слід зазначити, що створювалися вони в період заборони української мови та української школи, а тому були приречені тільки на домашнє користування.

Можливість створення та оприлюднення українських підручників для української школи з’явилася в М. Грінченко лише на початку 1917 р. після подій Лютневої революції і проголошення УНР, коли на території України стали відкриватися перші національні навчальні заклади. Так, М. Грінченко вже до початку нового навчального року створює читанку „Наша рідна мова”(Перша читанка і Друга читанка) у двох частинах. Вона була своєрідним продовженням „Рідного слова” і призначалася на друге півріччя в тих початкових школах, де велося навчання за букварем Б. Грінченка. Перша читанка була видана в Києві (1917р.) обсягом 79 ст. Всеукраїнським

видавничим товариством (ВСЕУВИТО) тиражем 30 тис. примірників, друга — обсягом 130 ст. вже в наступному 1918 р. видавничим товариством „Сіяч”.

Обидві читанки поділені автором на чотири розділи відповідно до пір року, ілюстровані. Але оформлення виявилось не дуже вдалим, що було відзначено ще сучасниками М. Грінченко.

Перша читанка містить тексти на родинно-побутову тематику з урахуванням аспекту національного виховання, інформацію про головне місто України – Київ та про головну річку – Дніпро. Наприклад, стаття Б. Грінченка „Рідний край” навчає дітей, що найкращий край — рідна Україна, найкраща мова — та, якою вони розмовляють із дитинства [1, с. 73].

На відміну від змісту аналогічних підручників імперської школи (наприклад, „Родное слово” К. Ушинського) читанка також містить матеріал до народних свят (Різдво, Водохреще, Великдень та ін.) — колядки, веснянки, народні пісні. Цей матеріал давав змогу вчителю навчити дітей рідної мови. Після коротких повідомлень про Різдвяні свята наводяться колядки, щедрівки, посівальні пісні, а про весняні свята - веснянки.

У читанці, крім своїх творів (оповідання, загадки, вірші), М. Грінченко подала твори відомих письменників, які у свій час перебували під цензурною забороною через переслідування української мови в Російській імперії. Це насамперед твори Ганни Барвінок, Л. Боровиковського, С. Васильченка, В. Винниченка, Марка Вовчка, М. Вороного, Л. Глібова, Є. Гребінки, Б. Грінченка, Надії Кибальчич, М. Коцюбинського, П. Куліша, Панаса Мирного, О. Олеся, Олени Пчілки, С. Руданського, Лесі Українки, Дніпрової Чайки, С. Черкасенка, М. Чернявського, Г. Чупринки, Т. Шевченка, Я. Щоголіва, Л. Яновської та ін., що знайомили учнів із кращими надбаннями української літератури. Також до змісту читанки входили й переклади світової літератури, зокрема твори Г. Андерсена, Е. Амічіса, Д. Маміна-Сибіряка, Л. Толстого та ін.

Після короткого огляду історії створення та змісту підручника „Наша рідна мова” зазначимо, що він не залишився поза увагою критиків. Так, у

журналі „Вільна українська школа” вміщено рецензію відомого педагога, психолога, громадського діяча Я. Чепіги на другу читанку М. Грінченко. Характеризуючи її, педагог зазначив, що читанка „не поділена по відділах на теми, але матеріал розміщено так, що провідну ідею можна з’ясувати рядком оповідань, відібраних до неї” [4, с. 170]. Рецензент також наголосив на невідповідності читанки стану тогочасної школи, оскільки в ній багато матеріалу для читання і майже немає напрацювань на загальні теми. На думку рецензента, „може, це є ціллію читанки, але це не відповідає сучасному стану нашої школи: у нас немає „наглядних пособій”, нема художньо-виглядових приладів, і читанку треба було скористувати для цієї мети” [4, с. 170]. Особливо гострої критики зазнало художнє оформлення підручника. Малюнки, на думку Я. Чепіги, або зовсім невдалі, або взяті випадково і без прямого зв’язку з текстом, зі змістом оповідання. Учитель не зможе їх використати ні для розмов з учнями, ні для самостійної роботи, що, на переконання рецензента, значно знижує цінність такої книжки. Дісталось й технічному оформленню – півтори сторінки друкарських помилок важко не помітити. Порівнюючи з першою читанкою, Я. Чепіга зазначає, що „шрифт і папір книжки досить гарні і з гігієнічного боку кращі порівняно з першою частиною читанки” [4, с. 170].

Насамкінець Я. Чепіга доходить висновку, що, попри всі недоліки, „читанка звичайно матиме попит, бо кращих на ринку немає, але це не означає, що вона задовільняє вимоги нашого вчительства, нашої школи, які чекають на щось краще, ніж це було до цього часу” [4, с. 170].

На нашу думку, характерною рисою аналізованого підручника „Наша рідна мова” є його дитиноцентрованість — зосередженість на потребах дитини, повага до неї. Уже на першій сторінці у власному вірші „Наша школа” (перша читанка) М. Грінченко окреслює образ дитини – майбутнього школяра. Вона тепло називає дітей голуб’ятами, для яких школа, “як рідна мати”. Це вже нова школа, у якій дитина буде гордістю батьків і громади [1, с. 3].

Відразу ж після вірша йдуть перекладені М. Грінченко з російської мови оповідання, зокрема про Пилипка Л. Толстого. Головний герой – простий сільський хлопчик Пилипко, який, попри заборону матері, бо ще малий, подався до школи. Хоч він і боявся вчителя, але бажання навчатися перемогло. Пилипко є узагальненим образом тогочасного сільського школяра, який дуже хотів навчатися у школі [1, с. 4].

Вірш М. Грінченко “Війна школярів з морозом” присвячений учням, у яких настільки велике прагнення до знань, що навіть лютий мороз не може їх зупинити. Вони виявляють рішучість ходити до школи, бо цінують високе звання «школяр» [1, с. 6].

В оповіданні „Без чобіт” авторка змальовує типову картину для тогочасного села, коли одна пара чобіт на сім’ю була розкішшю. Братик і сестричка позбавлені найменшої радості піти на ковзанку, бо в них немає чобіт. Вони усвідомлюють своє тяжке становище й тільки з вікна спостерігають, як інші діти ковзаються [1, с. 12].

Оповідання “Різдвяні святки” присвячене дітям, які з нетерпінням чекають багатой куті й Різдвяних свят. Вони веселі й життєрадісні, бо святкові традиції захоплюють їх, навіть усе навколо стає кращим [1, с. 13]. В оповіданні М. Грінченко „Пташиний столик” ідеться про школярів, які дбають про природу, проявляють любов до пташок [1, с. 20].

Друга читанка містить низку оповідань, де протиставлено образ ідеального школяра суворій реальності тогочасного українського суспільства. Зокрема, в оповіданні С. Васильченка „Роман” зображено хлопчика, який прагне дізнатися, що діється у класі, але не хоче йти туди, бо поза його межами відчуває себе „вільним козаком”. Проте цікавість перемагає, і він спостерігає з вікна за тим, що відбувається на уроці. Нарешті сам іде до вчительки, записується в школярі й з великим бажанням береться до роботи. Образ Романа втілює допитливого, наполегливого хлопчика, який сам усвідомив необхідність навчатися [2, с. 4].

Про нестримне бажання Петруся навчатися йдеться в оповіданні „Коли б до школи” (із „Дзвінка”). Через злиденність батьків хлопчик не може ходити до школи. Але батьки, побачивши, як він пильно прислухається до того, що говорять у класі, добули грошей на одяг і віддали Петруся до школи, де він став хорошим школярем. Петрусь є втіленням образу багатьох дітей, які прагнули здобути знання, хотіли жити краще [2, с. 5].

В оповіданні С. Васильченка „Школяр у сім’ї” змальовано образ сумлінного школяра, який своєю працьовитістю викликає гордість у матері [2, с. 5].

Особливої уваги заслуговує оповідання Е. Амічіса „Про Школи”, де розкрито образ нового учня, для якого освіта стає дедалі доступнішою: „Вранці, ідучи в школу, подумай про те, що в цей час у твоєму рідному городі, тридцять тисяч дітей ідуть так саме, як і ти... Згадай про нечисленну силу дітей, що майже в цей саме час ідуть до школи по всіх країнах... Уяви собі цей величезний мурашник з дітей сотні народів, цей величезний рух, серед якого й ти йдеш, і подумай про те, що якби цей рух спинився, то люди знову стали б дикими” [2, с. 7].

За оповіданням іде вірш Я. Щоголіва „Вчіться” із закликом до знань:

„Вчіться, діти! Мудра книжка.

Скаже вам чогось багато”[2, с. 7].

В оповіданні „Шануймо пташок” (за Гр. Коваленком) лунає заклик до дітей берегти природу, не руйнувати пташиних гнізд: „ ... чи добре те, що скрізь по селах хлопці руйнують пташині гнізда, деруть яйця, видирають та закатують пташенят і вбивають старих пташок? Птахи — то пособники та оборонці наші й без їх не можна людям жити” [2, с. 6].

Висновки. Підбиваючи підсумок, зазначимо, що підручник “Наша рідна мова” М. Грінченко є дитиноцентрованим, бо майже на кожній сторінці більшою чи меншою мірою звертається увага на дитину. Він побудований з використанням усної народної творчості, характеризується багатим жанровим розмаїттям творів для дітей, відтворює суворі сторінки життя

сільських дітей на початку ХХ ст. Аналіз показав, що дитина в цей період була знедоленою, пригніченою злидним життям, позбавленою найменших радощів, обтяженою роботою в домашньому господарстві. Навчання у школі було недосяжною мрією для більшості сільських дітей. Але М. Грінченко хотіла бачити дитину життєрадісною, веселою, сповненою надій на щасливе життя.

Діяльність М. Грінченко не обмежувалася підручниками для початкової школи, вона є також автором численної просвітницької літератури, аналіз якої потребує подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грінченко М. Наша рідна мова. Перша читанка / М. Грінченко – К. : ВСЕУВИТО, 1917. – 79 с.
2. Грінченко М. Наша рідна мова. Читанка друга / М. Грінченко. – Черкаси; Київ: Т-во „Сіяч”, 1918. – 130с.
3. Дурдуківський В. Педагогічна діяльність Б.Грінченка / В.Дурдуківський // Зб. іст.-філол. відділу ВУАН. – К., 1929. – № 97. : Пр. наук.-пед. комісії. – Т. 1. – С. 1-77.
4. Зеленкевич Я. Рецензія на читанку М. Грінченко / Я. Зеленкевич // ВУШ. – 1919. – №8 – 9. – С. – 170.